

Prugberger Tamás

Fogyasztói és termelői problémák a mezőgazdaságban, valamint az élelmiszergazdaságban

2007 nyarától kezdve egyre gyakoribbá váltak a mezőgazdasági termelők demonstrációi nemcsak itthon, hanem az unió más országaiban is. A korábbi demonstrációk a hazai mező- és élelmiszergazdaságot érintették,¹ 2009 őszén azonban már az Európai Unió tagországainak tejtermelői is tüntetéseket szerveztek az Unió mező- és élelmiszergazdaság-politikájával szemben. A tagállamok tejtermelői a tej- és tejtermék kvóták uniós emelését sérelmezik, mivel az ezzel járó tejtermelési- és értékesítési mennyiségnövekedés annyira leviheti az átvételi árakat, hogy azok még a termelés költségeinek a fedezésére sem lesznek elegendők². Az Európai Unió régi tagállamai, csak úgy, mint az USA, Kanada, Kína és a távol-keleti „kis tigrisek” a közép- és a kelet-európai posztkommunista/szocialista országok piacainak a megszerzésére törekednek, ez a folyamat az 1990-es rendszerváltás óta tart. Ami a közép-európai régió országait illeti, ide a multinacionális európai és Európán kívüli áruházláncok és élelmiszeripari feldolgozó vállalatok tömegesen települtek be. Ezek a saját hazájuk mezőgazdasági termelőinek a termékeit „nyers állapotban” vagy élelmiszeriparilag feldolgozva igyekeznek e régióban piacra dobni úgy, hogy közben az itteni gazdák a háttérbe szorulva ne jelentsenek konkurenciát a nyugat-európai és az Európán kívüli fejlett tőkés államok mezőgazdaságának, amelyek a korábbi európai uniós alacsony felvásárlási árak miatt túltermeltek és amelyek termékeinek a minősége sokszor elmarad az ittenihez viszonyítva.

Ami a magyar gazdaságpolitikát illeti, sem az Antall-Boross kormány sem a szociál-liberális kormányok nem kötötték ki – szemben a szomszédos közép-európai államokkal – hogy az országba beengedett élelmiszeráruházláncolatok túlnyomórészt és pontosan meghatározott százalékban a hazai gazdáktól, mint beszállítóktól származó termékeket legyenek kötelesek árusítani. Mivel ez Ma-

gyarországon nem történt meg, az itteni külföldi tulajdonú élelmiszer-áruházak magyar gazdáktól származó termékeket általában 5-8%-os arányban tartanak a polcaikon, azokat is polcdíj fizetésének az igénylése mellett³. Az Unió mezőgazdaság politikájával összhangban – amely egyre alacsonyabban állapítja meg a termékfelvásárlási árakat – olyan alacsony árakon vásárolják fel mind a növényi, mind az állati eredetű mezőgazdasági termékeket, hogy sok gazda felhagy a mezőgazdasági termeléssel⁴. Ugyanakkor mind az élelmiszerfeldolgozó és értékesítőipart, mind az annak céljait kiszolgáló állami gazdaságpolitikát közömbösen hagyta mindezek az, hogy a termelők ellehetetlenítésével a fogyasztók érdekei is súlyosan sérülnek. Ennélfogva a tisztességtelen piaci magatartás két irányban is érvényesül: a termelőket és fogyasztókat társadalmi szinten egyaránt súlyosan károsítja, ráadásul a piaci versenyt is korlátozza.

Eklatánsan mutatja ezt a tisztességes piaci magatartással teljesen ellentétes tendenciát a multinacionális sertésfeldolgozó cégek 2009. decemberi összehangolt felvásárlási árcsökkentése, miközben a húsboltokban a fogyasztói árak nem változtak. Ugyanakkor az élelmiszerárusító láncolatoknál az utóbbi öt év alatt felére csökkent a hazai sertésállományból származó jó minőségű sertéshús mennyisége, amit erősen kifogásolható minőségű importhússal pótolnak. Ez egyébként a hazai élelmiszerfeldolgozásban és élelmiszerárusításnál eddig általános jelenség volt⁵. E körülmények miatt a termeléssel felhagyó gazdák termőföldjeit igen olcsó áron legálisan hazai komprádor nagybirtokosok/vállalkozók, illegálisan pedig zsebszerződésekkel külföldi cégek vásárolják fel. A cél tulajdonképpen az is, hogy az Unió által igényelt termőföld-áruforgalmi szabadság talaján a közép-kelet-európai régióban olyan élelmiszeripari és élelmiszerkereskedelmi kombinátok alakuljanak ki, amelyek egyúttal olyan nagybirtokkal rendelkeznek, amelyen maguk meg tudják termelni az általuk feldolgozásra és/vagy értékesítésre kerülő zöldség-, gyümölcs- és húsaúikat, valamint más mezőgazdasági termékeket⁶. Ugyanakkor mind az élelmiszerfeldolgozó és értékesítőipart, mind az annak céljait kiszolgáló gazdaságpolitikát közömbösen hagyta, hagyja az, hogy a termelők ellehetetlenítésével a fogyasztók érdekei is súlyosan sérülnek.

1 Kelemen Zoltán: Zöldség-gyümölcs árharok. Aki szelet vetett. HVG 2008. július 26. sz. 6-8.; Prugberger Tamás: Termelő- és fogyasztóellenes törekvések a multinacionális tőke haszonmaximalása érdekében. Valóság, 2008/12. sz. 68.

2 Csath Magdolna: Kiút a globalizációs zsákutcából, Kairosz Kiadó, Bp., 2001. 115-116.; Bogár László: Bokros újrátöltve. (A megszorítások mitológiájának mélyszerkezete. Kairosz Kiadó, Bp., 2006. 169.; Szarka Ágota: Csődbe juttatott szobi szörpgyár. Magyar Nemzet, 2008. május 29.

3 Elvérzik a hazai állattenyésztés. Magyar Hírlap (MH.) 2009. szeptember 28.; Harmadára zsugorodott a nyúlpiac, MH. 2009. szept. 4.; Csökken a hazai pulykaállomány, MH. 2009. szept. 3.; Végzetes számháború a kenyérért. MH: 2009. augusztus 21. sz.

4 Elárasztja a piacot a külföldi hagyma. Magyar Hírlap, 2009. szeptember 9.; Segítség nélkül az ajkai kristály. MH: 2009. 11. sz. 8.; A SPAR továbbra is élenjár a minőségi élelmiszerkereskedelemben. Magyar Hírlap, 2009. augusztus 14. sz. Melléklet. VIII. sz. (A SPAR maga termeli az élelmiszert magyarországi birtokán).

5 Alig fizetnek a hazai sertésért. Magyar Hírlap, 2009. december 9.

6 Szilágyi János Ede: A KAP piacsabályozási pillére. In: Csák Csilla (szerk.): Agrárjog. Novotni Kiadó, Miskolc, 2006. 369-387.; Halmai Péter: A reform ökonómiaja. KJK KERSZÖV. Bp., 2004. 237. s. köv.

Az EU pénzügyi támogatáspolitikája diszkriminatív és teljesen egyenetlen, ezen túlmenően még protekcionista is. Protekcionista és egyúttal diszkriminatív az által, hogy az EU új tagállamai egységesen kevesebb támogatásban részesülnek a régi tagállamokhoz képest⁷. Ezen kívül még annyiban is diszkriminatív és egyúttal egyenetlen, hogy nem egyenlő támogatást biztosít az egyes mezőgazdasági ágazatok részére. Az állattenyésztés és azon belül a sertéságazat uniós támogatása jóval alatta van a növénytermesztés támogatásának. Az Unió nem veszi figyelembe az egyes tagállamok élelmiszerfogyasztási szokásait, hanem – úgy tűnik – mintha a saját központi elképzeléseit akarná ráerőltetni a fogyasztókra. Ez viszont arra utal, hogy az Unió agrárpolitikáját különböző mezőgazdasági termelő és értékesítési csoportok lobby-ereje mozgatja, ami az Unió egész területén érvényesül. Ennek megfelelően alakul és változik időszakosan az agrártámogatás és az agrárhitelezés. Emellett a közép-kelet-európai régióban és mindenekelőtt Magyarországon, a főleg gazdasági társasági formában működő nagyfarmok és élelmiszer feldolgozó vállalatok, valamint élelmiszerkereskedelmi láncolatok nagyobb uniós és nemzeti támogatásban részesülnek, mint a kis- és közepes családi gazdaságok és élelmiszerkereskedelmi cégek.

A multinacionális és részben hazai mega-élelmiszerfeldolgozó és kereskedelmi cégek gyors terjeszkedését a már említett, feltételek nélküli privatizáció segítette elő. Magyarországon az Antall kormány idején a privatizáció folytán külföldi kezekbe került a növényolaj-ipar, valamint a cukor- és az édesipar. Az új francia tulajdonos – minthogy az adásvételi szerződésben nem került kikötésre, hogy az étolajnak feldolgozandó napraforgómagot továbbra is a hazai beszállítóktól kell átvenni – a francia agrárlobby nyomására a francia gazdák által termelt napraforgómagot szállította feldolgozásra Magyarországra. Mivel pedig a termelési költségekbe a fuvarozás költségeit is felszámította, Magyarországon az étolaj ára a németországinál és a franciaországinál magasabb. A magyar cukoripart több nyugat-európai ország multi-cége vásárolta meg. Annak az amerikai nyomásnak, hogy az EU csökkentse a répacukor feldolgozását és értékesítését a dél-amerikai nádcukor behozatalának a javára, az Unió régi tagállamainak édesipari cégei a tulajdonukba került magyar cukorgyárak felszámolásával tettek eleget. Ezzel nemcsak számos cukorrépa-termelő családi gazdaság ment tönkre, hanem a fogyasztói érdekek is sérelmet szenvedtek, mivel a nádcukor kalóriatartalma jóval kisebb, mint a répacukoré.⁸ Hasonló hatásokat váltott ki a húsipar és a tejipar privatizációja is. Az egyes gyáregységek gyakran kiszámíthatatlan háttérű áthelyezése azon kívül, hogy az addig részükre beszállítást végzett állatte-

7 Információ a Cukoripari Terméktanács elnökétől, Budapest, 1999.

8 A kérdést az Európai Agrárjogi Bizottság (CEDR) 2001. évi amszterdami konferenciájának 3. szekciója egy Round de Table (a kerek asztal) keretében tárgyalta, melynek e tanulmány szerzője résztvevője és a magyar agrárjog alakulásának beszámoló referense volt.

nyésztő gazdákat egzisztenciájukban rendítette meg, jelentősen megzavarta a fogyasztói körök bevásárlási szokásait is.

Egyértelművé vált, ami az Európai Agrárjogi Bizottság (CEDR) 2001. évi amszterdami konferenciáján külön is megfogalmazódott, hogy az Európai Unió régi tagállamainak az az érdeke, hogy az ottani gazdák termékraktárakban felhalmozódott feleslegei elkeljenek, majd pedig termékeik Közép-, és Kelet-Európában való elhelyezése ezek elfogyását követően is stabil piacot jelentsen számukra.⁹ Ennek keretében a hűtőraktárakban sok éve tárolt, szavatosságukat rég elvesztett és ezért gyakran átcsomagolt élelmiszerkészleteiket dobták a friss árukkal egyenlő bearázással a piacra friss áruként, megtévesztve ezzel a vásárlókat. Ugyanakkor a külföldről hazánkba bejött cégek az élelmiszerek árát a nyugat-európai szinthez igazítva állapították meg, mit sem törődve azzal, hogy a bérszint ebben a régióban – így Magyarországon is – jóval alacsonyabb, mint az EU régi tagországaiban. Ami viszont az élelmiszerfeldolgozó vállalatok és élelmiszerkereskedelmi üzletláncolatok által felkínált termékfelvásárlási árakat illeti, – miként már utaltunk rá – olyan alacsonyan kerülnek megállapításra, hogy egyes ágazatokban a gazdáknek nem hogy minimális nyereségük sincs, hanem még a termelési költségeket sem tudják kigazdálkodni. Magyarán, ráfizetéssel termelnek. Több termék felvásárlási és értékesítési ára között 200-300%-os árkülönbözet is észlelhető a magyar termékek esetében. Ugyanezek a vállalatok a külföldi származású mezőgazdasági és élelmiszeripari termékeket jóval a termelési költségek alatti áron értékesítik.

Ezzel a magatartásukkal a multinacionális élelmiszerkereskedelmi láncolatok egyrészt megkárosítják a fogyasztókat, mert – miként ezt laboratóriumi vizsgálatok is igazolták – a feldolgozatlan magyar mezőgazdasági termékek jelentős részének a minősége jobb, mint ami külföldről behozatalra kerül, és amivel zsúfolásig tele vannak az élelmiszerplázák polcai, másrészt szisztematikusan a magyar családi gazdaság és a magyar mezőgazdaság tönkretételére játszanak, ami összhangban áll az Európai Unió mezőgazdaság politikájával. Ennek eredményeként a magyar mezőgazdaság legtöbb ágazatában a termelés rendszere és az állatállomány tetemesen csökkent. Mindez összhangban áll az Európai Agrárjogi Bizottság (CEDR) amszterdami konferenciáján megfogalmazott kompromisszumos állásponttal, hogy míg a régi tagállamoknál maradjon meg a fejlett technikát és munkaeszköz-állomány használatát igénylő zöldség-gyümölcs termesztésre szakosodott és főszabályként családi munkaerő alkalmazását igénylő közepméretű vagy ahhoz közelítő családi gazdasági struktúra, addig Közép- és Kelet-Európában a kevésbé munkaigényes nagytáblás gabonatermesztés legyen a

9 Értünk való fogyasztóvédelem. II. Cikkgyűjtemény a „Kontroll” országos fogyasztóvédelmi újság megjelent írásából. A Társadalmi Unió Civilszervezetek országos tömörülésének kiadása, Százhalombatta, 3. Blokk, 85-117.

fő profil.¹⁰ Az EU agrárpolitikája tehát a közép-kelet-európai országokban a rendszerváltást követően a mezőgazdasági termelőszövetkezetekből földjeikkel együtt kilépett tagokat, valamint a kárpótlási jegyeikkel vásárolt földekkel újonnan létesített családi gazdaságokat kívánja felszámolni. Ennek indokaként az agrárpolitika azt hozza fel, hogy e régió mezőgazdasággal foglalkozó falusi lakossága a reálszocializmusnak mintegy fél évszázados időszakában hozzászokott a nagyüzemi agrárgazdálkodáshoz.

Ez a hazai és más közép-kelet-európai családi gazdaságokat ellehetetleníteni igyekvő agrár- és élelmiszergazdaság-politika a fogyasztók számára rövid távon az árak tekintetében kedvezőnek bizonyult, távlatilag azonban már nem. A rövid távú kedvezőséget az jelentette, hogy annak érdekében, hogy a környékbeli kis élelmiszerboltokból magukhoz csalogassák nagyobb választékaikkal a vevőket, az árakat a termelési költségeket sem fedező módon, igen alacsonyan állapították meg. Mikor viszont a vevők túlnyomó része a kisboltokat elhagyva vásárlási színhelyét az újonnan létesített plázákba helyezte át és emiatt a kis élelmiszerüzletek bezárni kényszerültek, az árakat hirtelen a nyugat-európai szintet közelítőre emelték fel. Ugyanakkor a minőség, amely korábban és ma is igen sok termék esetében – a már tárgyalt okokra visszavezetve – alatta marad a magyar fogyasztók által elvárt minőségnek, nem változott, nem is beszélve egyes élelmiszerkereskedelmi láncolatok egészséget is veszélyeztető, a minőségi előírásoknak meg nem felelő és lejárt szavatosságú termékeiről.

Abban, hogy ez az állapot így kialakulhatott, jelentős szerepet játszik a kereskedelmi láncolatokkal, valamint az élelmiszerfeldolgozó nagyvállalatokkal szembeni gyenge és elnéző fogyasztóvédelmi, növény- és állategészségügyi, valamint humánegészségügyi felügyelet. Míg a kis- és középvállalatokkal szemben gyakori felügyeleti intézkedés az időleges és a végleges működés-megvonás vagy nagy összegű bírságkiszabás, a külföldi élelmiszerkereskedelmi és feldolgozó vállalatok esetében működés megvonásra csak elvétve és csak rövid időre kerül sor. A kiszabásra kerülő bírságok összege pedig olyan kis mértékű, amit e vállalatok tőkéjük nagysága folytán meg sem éreznek. Ez nyomon követhető volt a lejárt szavatosságú és átcsomagolt élelmiszerek illegális raktározásával és árusításával kapcsolatos ügyek szankcionálásánál¹¹. Mindezt figyelembe véve állapította meg a Kopint-Tárki vezető kutatója, Szabó Márton, hogy súlyos hibát követett el az akkori magyar kormány, amikor az uniós csatlakozásunkat előkészítő 2004. évi tárgyalások során nem igényelte a csatlakozásunk idejéig az élelmiszeriparunkat védő vámok további fenntartását vagy azok helyébe lépő

10 Kelemen Zoltán: Zöldség-gyümölcs árharcok. Aki szelet vetett. HVG 2008. július 26. sz. 6-8.; Prugberger: Termelő- és fogyasztóellenes törekvések a multinacionális tőke haszonmaximálása érdekében. Valóság, 2008/12. sz. 68.

11 Prugberger: A gazdaság működésének korlátai a gazdaság globalizált szociál-liberál-kapitalista belső- és külső környezetében. Gazdaság és Társadalom, 2005/1. 41-43.

másmilyen ár- és minőségvédelmet a hazai élelmiszertermelők, kereskedők és fogyasztók javára. Ennek eredményeként szorították ki a multinacionális élelmiszerfeldolgozó- és kereskedelmi vállalatok a hazai termelőket és élelmiszerkereskedelmi cégeket, most pedig a válság hatására távoznak, maguk mögött hagyva egy komoly űrt, mivel a tönkretett hazai élelmiszertermelés és kereskedelem egyelőre nem képes ezt az űrt kitölteni. A Kopint-Tárki megállapítása szerint az élelmiszeripart és a hazai vállalkozásokat ebből az okból, valamint azért is fel kellene karolnia a kormánynak, mert az ágazat termelési értéke több mint kétezer milliárd Ft., és az exportban is nagy lehetőségek rejlenek¹².

Annak érdekében, hogy ezen a téren a helyzet javuljon, optimális az lenne, ha jogszabályi úton lehetne meghatározni, hogy milyen százalékos arányt képviseljen a magyar termékek árusítása, illetve árubeszállítási lehetősége. Egy ilyen megállapodás emlékeztetne az 1929-32-es világgazdasági válság után felállított termékhivatalokban megkötött termékértékesítési megállapodásokra¹³, amihez hasonlókat ma Magyarországon elvileg a termelés tekintetében a minisztérium az egyes terméktanácsokkal a termelést érintve köt meg. Ezt kellene kiterjeszteni a termékfeldolgozásra és az értékesítésre is, bevonva abba a külföldi és hazai élelmiszer-feldolgozó és élelmiszerértékesítő vállalatokat egyaránt¹⁴. Egy ilyen rendszerben történő részvételre talán jogszabályi úton is rá lehetne szorítani a mező-, és az élelmiszergazdaság valamennyi szereplőjét. Persze ehhez az kell, hogy e megállapodások kellő visszatartást biztosító szankciós záradékkal legyenek ellátva, amelyben meg kellene jelölnie azt az állami vagy választott bírósági fórumot, amely az esetleges jogvita elbírálására hatáskörrel és illetékességgel bírna.

Az emberi fogyasztásra alkalmas minőség biztosítása érdekében – álláspontom szerint – csak kisebb mértékben lenne szükséges a fogyasztók megkárosításával összefüggő büntetőjogi és szabálysértési szankciókat szigorítani. Sokkal inkább szigorítani kellene a büntetőjogi és a szabálysértési felelősségrevonási gyakorlatot, mindenek előtt a külföldi és a belföldi komprádor nagyvállalatokkal, illetve vezetőikkel szemben. A gazdasági és fogyasztóvédelmi ellenőrzés, valamint az annak eredményeként megvalósuló intézkedési és szankcionálási gyakorlat terén az egyenlő elbánás elvét a kormánynak sürgősen helyre kell állítani. Egyforma szigorral és pártatlanul szükséges eljárni mind a multinacionális, mind a hazai nagyvállalati, mind pedig a hazai kis-, és középvállalati szektor esetében. Ezt kívánja a termelés és az ellátás biztonságának az érdeke.

12 Az EU-csatlakozás nagy vesztese az élelmiszeriparunk. Magyar Hírlap, 2009. január 14.

13 Prugberger-Zsuhár: A versenyvállalati gazdaságirányítás és felügyelet néhány rendszertani és tartalmi kérdésének reformjához. MTA Államtudományi Kutatások Programiroda kiadása, Bp., 1986.

14 Folytatja a bolthálózat fejlesztését a Co-op. Világgazdaság, 2008. december 30.

Ami pedig a mezőgazdasági termelést illeti, utaltunk rá, hogy az EU támogatási rendszere a közép-kelet-európai régiót érintve kedvezőbb támogatást biztosít a nagyobb méretű gazdaságok részére, ezen kívül pedig egyes ágazatokat másokhoz képest előnyösebb támogatásokban részesíti. Minthogy ez az agrártámogatási mechanizmus nincs tekintettel az egyes országok – különösen a közép-kelet-európai országok, így Magyarország – sajátosságaira, az ezzel összefüggő hátrányokat az egyes tagországoknak kell saját nemzeti szubvencióikkal kiegyenlíteniük. Ez hatványozottan vonatkozik Magyarországra is.

Mindezekon kívül szükséges szólni arról az öröndetes jelenségről, hogy a MAGOSZ országos jelleggel elindította a COOP hálózatot, megszervezve az értékesítési szövetkezeteket és azok országos kiterjedésű élelmiszerkereskedelmi üzlethálózatát, ami egyre szélesedik és sűrűsödik¹⁵. A hálózat beszállítói túlnyomórészt kis- és közepes méretű családi gazdaságok üzemeltetői. Ez egyúttal egyre érezhetőbbé váló konkurrenciát jelent majd a multiknak, ami meggondolásra készteti őket a tekintetben, hogy mennyire vihetik le a termelőkkel szemben az átvételi árakat és mennyire vihetik fel a fogyasztói árakat. A MAGOSZ által megszervezett COOP beszerző-értékesítő szövetkezeti hálózat előnye az, hogy egyfelől csökkenti a magyar mezőgazdasági termelés kiszolgáltatott helyzetét a külföldi élelmiszerfeldolgozó iparral és élelmiszerkereskedelemmel szemben, másfelől rászorítja őket arra, hogy egyre jobb minőségben és egyre reálisabb áron legyenek kénytelenek áruikat a fogyasztók rendelkezésére bocsátani. Hogy ez így megvalósuljon, annak azonban az is feltétele, hogy a COOP beszerző-értékesítő szövetkezeti hálózat folyamatosan bővítse választékát és vigyázzon a minőségre.

E COOP beszerző-értékesítő szövetkezeti rendszert kezdi szervesen kiegészíteni egyes kistéleptülések polgármesteri irodája vagy közüzeme által a községi földeken megszervezett, s közhasznú munkával végzett termelés, valamint a családi gazdákkal történő termeltetés, továbbá a községi közhasznú munkával, valamint a családi gazdaságokban előállított termékek értékesítése a község által üzemeltetett boltban¹⁶. Az lenne a kívánatos, hogy ez az egyre szélesedő községi önellátó rendszer bekapcsolódjon COOP hálózatba. Így együtt eredményesen meg lehetne oldani a vidéki munkanélküli lakosság községi áruutalványos rendszerrel történő élelmiszerellátását a Monokon bevezetett rendszerhez hasonlóan.

Ugyanakkor a beszerző- és értékesítési szövetkezeti hálózatot mind a családi mezőgazdasági farmok, mind az újra megalapítandó és fejlesztendő hazai kis- és középméretű élelmiszerfeldolgozó és egyéb ipari vállalkozások integrálására, valamint ezen keresztül üzleti érdekeik védelmére minél gyorsabban országos hálózattá kellene fejleszteni. Ma egy olyan kombinált beszerző-értékesítő és fogyasztási szövetkezeti formának van létjogosultsága Magyarországon mind a

mezőgazdasági-élelmiszergazdasági, mind a lakosságot érintő egyéb ipari és kereskedelmi ágazatokban, ahol a termelők, előállítók, valamint a fogyasztók egyaránt tagjai a szövetkezetnek, a szövetkezet működtetését pedig alkalmazási elsőbbséggel a szövetkezet tagjai végeznék. Ezzel is hozzá lehetne járulni a munkanélküliség csökkentéséhez. Érdemes lenne továbbá azon is gondolkodni, hogy miként lehetne távlatilag egy magyar takaré- és mezőgazdasági, valamint ipari-kereskedelmi kis- és középvállalkozásokat segítő hazai hitelszövetkezeti hálózatot kialakítani, esetleg az OTP-vel együttműködve. Az osztrák Raiffeisen és a holland hitelszövetkezeti hálózat ugyanis napjainkra meglehetősen messze került az önszegély és a kölcsönös segítségnyújtás szövetkezeti elvétől, ami a Raiffeisen bank magyarországi működésében hatványozottan érvényesül¹⁷.

15 Kezébe vette a jó sorsát a szatmári Túristvándi. Magyar Hírlap, 2009. július 16.

16 Uo.

17 Franz Kirschbichlernek, a RAK Akademia Wien nyugdíjas igazgatójának az álláspontja szerint a Raiffeisen bank az 1970-es évek végétől egyre messzebb került ettől.